

استاذنا المحترم

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
مدیریت تحصیلات تکمیلی
پژوهشکده اقتصاد و مدیریت

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته علوم اقتصادی گرایش توسعه اقتصادی و برنامه ریزی

آثار رفاهی اصلاح یارانه کالاهای اساسی در ایران در سال ۱۳۹۷

استاد راهنما:

دکتر سید حسین میرجلیلی

استاد مشاور:

دکتر نرگس اکبریپور روشن

پژوهشگر:

امیرمسعود کرمی فرد

بهمن ماه ۱۳۹۹

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
مدیریت تحصیلات تکمیلی

بسمه تعالی

هیأت داوران در جلسه مورخ ۱۳۹۹/۱۱/۲۸

پایان نامه تحصیلی آقای امیرمسعود کرمی فرد دانشجوی مقطع کارشناسی ارشد

رشته علوم اقتصادی

تحت عنوان :

" آثار رفاهی اصلاح یارانه کالاهای اساسی در ایران در سال ۱۳۹۷ "

را بررسی کردند و پایان نامه با نمره ۱۷/۵ و درجه خوب به تصویب نهایی رسید.

۱. استاد راهنمای پایان نامه. جناب آقای دکتر سیدحسین میرجلیلی امضا

۲. استاد مشاور پایان نامه. سرکار خانم دکتر نرگس اکبرپور روشن امضا

امضا

۳. استاد داور پایان نامه. جناب آقای دکتر امین حق نژاد

امضا

۴. رئیس پژوهشکده. جناب آقای دکتر ابراهیم التجائی

امضا

۵. مدیر تحصیلات تکمیلی. جناب آقای دکتر روح الله کریمی

سپاس‌گزاری

«سپاس بی‌کران پروردگار یکتا را که هستی‌مان بخشید و به طریق علم و دانش رهنمونمان شد.»

از استاد بزرگوار و دانشمند، جناب آقای دکتر سید حسین میرجلیلی که در کمال سعه‌صدر، از هیچ کمکی در این عرصه دریغ نکردند و زحمت راهنمایی این رساله را برعهده گرفتند صمیمانه تقدیر و تشکر می‌کنم.

از استاد گران‌قدر، سرکار خانم دکتر نرگس اکبرپور روشن که با حسن خلق و فروتنی، زحمت مشاوره این رساله را متقبل شدند تشکر و قدردانی می‌کنم.

از خانواده‌ام که بدون حمایت‌های دلگرم‌کننده آنها این سطور به نتیجه نمی‌رسید، ممنونم.

از دوستان ارزشمندم که در این مسیر سخت همراهم بوده‌اند متشکرم:

آقایان محسن سپه‌وند و محمد نیریزی.

تقدیم به

همه آنهایی که کسی به یادشان نیست.

چکیده

امروزه و با ظهور و بروز بحران‌های مختلف اقتصادی، اصلاح یارانه‌ها مورد توجه کشورهای بسیاری قرار گرفته است. کشور ایران نیز با هدف اصلاح نظام یارانه‌ای از سال ۱۳۸۹ طرح هدفمندسازی یارانه‌ها را کلید زده است. با این حال هنوز کالاهای بسیاری تحت شمول یارانه هستند که منجر به ایجاد بار مالی شدید بر دوش دولت‌ها شده است. در کنار این موضوع، تحریم‌های شدید وضع شده علیه ایران و کمبود منابع در دسترس دولت، ضرورت بهینه‌سازی پرداخت یارانه‌ها را دوچندان کرده است. پژوهش حاضر که بر پایه مدل توسعه داده شده توسط آرار و ورمه (۲۰۱۲) برای بررسی اثرات رفاهی مستقیم اصلاح یارانه‌ها بنا نهاده شده، به بررسی آثار رفاهی اصلاح یارانه کالاهای اساسی به عنوان بخشی از کل یارانه‌های پرداختی در کشور اهتمام ورزیده است. به همین منظور با استفاده از داده‌های هزینه و درآمد خانوار در سال ۱۳۹۷ تغییرات فقر، نابرابری، بودجه دولت و رفاه سرانه تحت دو سناریو آزادسازی ۵۰ درصدی و حذف کامل یارانه‌ها مورد بررسی قرار گرفته‌اند. تحت سناریوی اول، نابرابری با افزایش ۰,۴۵ درصدی مواجه خواهد شد و در صورت عدم تخصیص هر گونه پرداخت جبرانی، سطح فقر سرشمار و شکاف فقر به ترتیب ۱,۳ درصد و ۰,۷ درصد افزایش خواهند یافت. با فرض پرداخت جبرانی به دو دهک ابتدایی جامعه، برای از بین بردن شکاف فقر نیاز به ۳,۵۰۲,۶۱۶ ریال پرداخت جبرانی به هر فرد در سال است. بودجه مورد نیاز دولت برای پرداخت یارانه‌ها نیز به میزان ۶۷,۷۴۲ میلیارد ریال کاهش خواهد یافت. در سناریو دوم نابرابری با افزایش ۰,۹۱ درصدی مواجه خواهد شد و سطح فقر سرشمار و شکاف فقر به میزان ۲,۵ واحد درصد و ۱,۴ درصد افزایش خواهند یافت. در این سناریو پرداخت جبرانی مورد نیاز، ۶,۹۴۹,۲۹۷ به ازای هر فرد می‌باشد. نهایتاً بودجه مورد نیاز دولت برای پرداخت یارانه نیز ۹۷,۸۹۳ میلیارد ریال کاهش خواهد یافت.

کلیدواژه:

یارانه مواد غذایی، اصلاح یارانه‌ای، فقر، پرداخت انتقالی

طبقه‌بندی JEL :

I30; H22; D63; P36

فصل اول: کلیات تحقیق ۱

- ۱-۱- مقدمه ۲
- ۱-۲- بیان مسئله ۳
- ۱-۳- اهمیت و ضرورت پژوهش ۵
- ۱-۴- اهداف پژوهش ۶
- ۱-۵- سؤالات پژوهش ۶
- ۱-۶- فرضیه پژوهش ۶
- ۱-۷- جنبه‌های جدید بودن و نوآوری پژوهش ۷
- ۱-۸- فنون و ابزارهای گردآوری اطلاعات ۷
- ۱-۹- قلمرو پژوهش ۷
- ۱-۱۰- تعریف مفاهیم ۸
- ۱-۱۱- جمع‌بندی ۹

فصل دوم: ادبیات موضوع و پیشینه پژوهش ۱۰

- ۲-۱- مقدمه ۱۱
- ۲-۲- اندازه‌گیری رفاه ۱۱
- ۲-۳- یارانه و تعریف آن ۲۰
- ۲-۴- انواع یارانه ۲۱
- ۲-۴-۱- ریشه‌ها و زمینه‌ها ۲۵
- ۲-۴-۲- اهداف پرداخت یارانه ۲۷
- ۲-۴-۳- نظام‌های پرداخت یارانه ۲۷
- ۲-۵- ویژگی‌های یک نظام پرداخت یارانه موفق ۳۱
- ۲-۶- یارانه‌ها: جوانب مثبت و منفی ۳۱

۳۲ ۲-۶-۱- یارانه‌ها: جوانب مثبت
۳۳ ۲-۶-۲- یارانه‌ها: جوانب منفی
۳۴ ۲-۷- یارانه های مواد غذایی
۳۶ ۲-۸- اصلاحات یارانه‌ای
۴۲ ۲-۸-۱- اصلاحات یارانه در ایران
۴۵ ۲-۹- پیشینه پژوهش
۴۶ ۲-۹-۱- مطالعات با موضوع اصلاح یارانه کالاهای اساسی
۴۹ ۲-۹-۲- مطالعات در حوزه سابسیم
۵۷ ۲-۱۰- جمع‌بندی
۵۹ فصل سوم: روش تحقیق
۶۰ ۳-۱- مقدمه
۶۰ ۳-۲- سابسیم به عنوان یک ابزار تحلیلی
۶۱ ۳-۳- فرآیند تجزیه و تحلیل یارانه ها
۶۴ ۳-۴- مفاهیم و چارچوب کاری
۶۹ ۳-۴-۱- فقر
۶۹ ۳-۴-۲- شکاف فقر
۷۰ ۳-۵- نابرابری
۷۲ ۳-۶- جمع‌بندی
۷۳ فصل چهارم: برآورد مدل و تجزیه و تحلیل یافته‌ها
۷۴ ۴-۱- مقدمه
۷۵ ۴-۲- داده‌ها
۷۵ ۴-۳- تحلیل توزیعی یارانه‌ها
۸۴ ۴-۴- اصلاحات یارانه ای

۸۴	۴-۴-۱- طراحی سناریو ها.....
۸۵	۴-۴-۲- سناریوی اول افزایش قیمت کالاهای اساسی یارانه‌ای: آزادسازی ۵۰ درصدی.....
۸۸	۴-۴-۳- سناریوی دوم : حذف کامل یارانه‌ها.....
۹۱	۴-۵- خلاصه نتایج.....
۹۳	۴-۶- جمع بندی.....
۹۵	فصل پنجم: جمع بندی، نتیجه‌گیری و توصیه های سیاستی.....
۹۶	۵-۱- مقدمه.....
۹۶	۵-۲- جمع بندی کلی.....
۹۸	۵-۳- نتایج.....
۱۰۱	۵-۴- توصیه های سیاستی.....
۱۰۲	۵-۵- پیشنهاد برای مطالعات آتی.....
۱۰۳	منابع و مأخذ.....
۱۰۴	فارسی.....
۱۰۷	انگلیسی.....

فهرست جداول

۵	کالاهای مشمول یارانه در سال ۱۳۹۷.....
۳۰	مزایا و معایب نظام های مختلف پرداخت یارانه.....
۵۴	آثار رفاهی اصلاحات یارانه‌ای در اردن.....
۵۶	خلاصه تحقیقات صورت گرفته با ابزار سابسیم.....
۶۱	فرآیند تجزیه و تحلیل یارانه ها.....
۷۶	خلاصه اطلاعات جمعیتی و هزینه‌های کشور.....
۷۹	عایدی یارانه کالاهای اساسی.....
۸۵	مفروضات استفاده شده در سناریوهای پژوهش.....

۸۶	کاهش رفاه و تغییرات درآمد دولت در سناریوی اول
۸۹	کاهش رفاه در سناریو دوم
۹۲	خلاصه نتایج سناریو اول
۹۳	خلاصه نتایج اجرای سناریو دوم
۹۹	نتایج سناریو اول
۱۰۱	خلاصه نتایج سناریو دوم

فهرست نمودارها

۲۵	ابعاد کلی یارانه ها
۴۵	بیست و پنج کشور برتر پرداخت کننده یارانه به سوخت های فسیلی در سال ۲۰۱۹
۶۶	نحوه اثرگذاری یارانه ها
۷۱	منحنی لورنز
۷۸	نسبت مخارج روی کالاهای اساسی به کل هزینه ها (%)
۷۹	سهم کالاهای اساسی در سبد هزینه خانوار به تفکیک استان ها (%)
۸۰	سرانه عایدی یارانه به تفکیک استان (ریال)
۸۱	سرانه عایدی یارانه در دهک های مختلف
۸۲	پیشرفت در توزیع منافع
۸۳	تاثیر افزایش قیمت بر فقر (%)
۸۳	تاثیر کاهش یارانه بر درآمد دولت
۸۷	سطح انتقال و فقر
۸۸	سطح انتقال و درآمد دولت
۹۰	فقر و سطح انتقال
۹۱	سطح انتقال و درآمد دولت

فصل اول:

کلیات تحقیق

پرداخت یارانه در اقتصاد ایران سابقه‌ای بسیار طولانی دارد و قدمت آن به دوره قاجار می‌رسد اما یارانه به معنای امروزی آن از دهه چهل و با افزایش درآمدهای نفتی در اقتصاد ایران ظهور و بروز پیدا کرده است. در شرایط مختلف اقتصادی از جمله جنگ و وضعیت تورمی دولت‌ها تلاش کرده‌اند با پرداخت یارانه از جمله بر روی کالاهای اساسی، اقشار آسیب پذیر جامعه را مورد حمایت قرار دهند. یکی از اهداف پرداخت یارانه‌های مواد غذایی، کاهش میزان سوء تغذیه و در نتیجه افزایش بهره‌وری نیروی کار می‌باشد و از این منظر، یارانه‌های عمومی به عنوان ابزاری برای سیاست غذایی مورد حمایت قرار گرفته‌اند تا احتمال دریافت غذای کافی برای هر فرد را افزایش دهند. اما ضعف آشکار اینگونه یارانه‌ها که به صورت همگانی پرداخت می‌شوند عدم دقت آن است. چرا که بسیاری از کسانی که از آن بهره می‌برند دچار سوء تغذیه نیستند و پوشش گسترده آن، متوسط یارانه دریافتی به ازای هر واحد غذا را محدود خواهد کرد و تمام اقشار جامعه مستقل از کم درآمد یا پردرآمد بودن آنها از این یارانه‌ها برخوردار خواهند شد و افرادی که مصرف بیشتری داشته باشند از میزان یارانه بیشتری برخوردار خواهند شد که این امر با اصل برقراری عدالت در جامعه و تخصیص بهینه منابع چندان سازگار نیست. همچنین با افزایش قیمت‌های جهانی و یا افزایش نرخ ارز در ایران، میزان یارانه پرداخت شده از سوی دولت بر روی کالاهای یارانه‌ای به شدت افزایش می‌یابد و هزینه‌های سنگینی را بر دولت تحمیل خواهد کرد و با ایجاد کسری بودجه آثار سوئی بر اقتصاد ملی بر جای خواهند گذاشت. نتیجتاً استمرار پرداخت یارانه برای سالیان دراز، موجب تحریف گسترده قیمت‌های نسبی، عدم تخصیص بهینه منابع و ایجاد کسری بودجه شده است که وجود برنامه‌ای برای اصلاحات یارانه‌ای را ضروری می‌نمایاند. مساله تخصیص ناکارای یارانه‌های همگانی و تعلق آن به گروه‌هایی که هدف دریافت یارانه‌ها نیستند (از جمله افراد پردرآمد) در مطالعات بسیاری نیز (از جمله آدامز^۱، ۲۰۰۰؛ دوتا و راماسوامی^۲، ۲۰۰۴؛ و فرج زاده و نجفی، ۱۳۸۳) اثبات شده است و همین امر بسیاری از کشورها را به سوی اصلاح یارانه‌های غیرمستقیم سوق و تدقیق نظام پرداخت یارانه‌ها سوق داده است. با این وجود، در زمینه اصلاحات یارانه، مسئله مهم این است که بسیاری از دولت‌ها از ترس تبعات احتمالی اصلاح یارانه از جمله ایجاد تشنج در جامعه و وقوع اعتراضات معیشتی، نسبت به انجام این اصلاحات شدیداً مردد هستند و اجرای اصلاحات یارانه‌ای را به تعویق می‌اندازند. طبیعی است که اصلاحات یارانه‌ای می‌تواند آثاری بر روی فقر و نابرابری و رفاه

^۱Adams

^۲Dutta & Ramaswami

خانوار داشته باشد که اطلاع از آن‌ها توسط دولت‌ها می‌تواند به بهبود این وضعیت و برنامه‌ریزی دقیقتر بر روی اصلاح یارانه‌ها کمک کند.

در شرایطی که بسیاری از کشورها نسبت به اجرای اصلاحات یارانه و هدفمندسازی پرداخت یارانه‌ها اقدام کرده‌اند، در ایران علیرغم اجرای قانون هدفمندسازی یارانه‌ها کماکان بسیاری از کالاها از جمله کالاهای اساسی، مواد غذایی، انرژی و ... مشمول پرداخت یارانه هستند. پژوهش حاضر به دنبال پاسخ به این سوال است که اصلاح یارانه کالاهای اساسی - مطابق مصوبه هیات دولت در تاریخ ۱۳۹۵/۱۱/۹، منظور از کالاهای اساسی صرفاً سه کالای آرد، نان و گندم می‌باشد. - چه آثار رفاهی با خود به همراه خواهد داشت. در این راستا با استفاده از داده‌های هزینه و درآمد خانوار که همه ساله توسط مرکز آمار ایران منتشر می‌شود، ابتدا میزان یارانه در سطح کشور برآورد خواهد شد و سپس آثار رفاهی اصلاح یارانه کالاهای اساسی، تغییرات بودجه مورد نیاز دولت برای پرداخت یارانه‌ها و میزان پرداخت جبرانی مورد نیاز هر فرد گروه هدف برای ثابت ماندن فقر، تحت دو سناریو کاهش ۵۰ درصدی و حذف کامل یارانه‌ها مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

۱-۲- بیان مسئله

یکی از اولویت‌های کشورهای جهان به‌ویژه کشورهای در حال توسعه، حمایت از اقشار کم درآمد می‌باشد. حفظ قدرت خرید مردم با توجه به روند افزایش قیمت‌ها از جمله مواردی است که دولت‌ها آن را به عنوان مهمترین اهداف خود پذیرفته‌اند. دو وظیفه عمده دولت‌ها ارائه کالای عمومی و اجرای سیاست‌های بازتوزیعی جهت حمایت از اقشار کم برخوردار است. سیاست‌های بازتوزیعی با هدف حمایت از اقشار آسیب‌پذیر انجام می‌پذیرند و پرداخت یارانه در واقع یکی از ابزارهای اجرای این سیاست‌هاست. پرداخت یارانه در اقتصاد ایران نیز سابقه‌ای طولانی دارد و در اسناد بالادستی مانند قانون اساسی، برنامه‌های پنج‌ساله توسعه و قوانین بودجه سالیانه مورد توجه سیاست‌گذار بوده است. در اصل بیست و نهم قانون اساسی برخورداری از تأمین اجتماعی به‌عنوان حق مردم شناخته شده و دولت موظف شده با مشارکت مردم خدمات حمایتی برنامه‌های تأمین اجتماعی را فراهم کند. همچنین در اصل چهل و سوم قانون اساسی تأمین نیازهای اساسی مردم (مسکن، خوراک، پوشش، بهداشت و آموزش و پرورش و امکانات لازم برای تشکیل خانواده)، مورد تأکید قرار گرفته است؛ بنابراین قانون اساسی به‌عنوان اصلی‌ترین سند قانونی کشور، دولت را به تأمین اجتماعی و حمایت از اقشار آسیب‌پذیر ملزم کرده است. در برنامه‌های پنج‌ساله توسعه اقتصادی - اجتماعی نیز این اهداف حمایتی دنبال شده و سیاست‌های اجرایی آن ارائه شده است. در چند

دهه اخیر در ایران، سیاست پرداخت یارانه با هدف حمایت از اقشار آسیب‌پذیر، توزیع عادلانه درآمد، حمایت از تولید و تثبیت قیمت‌ها اعمال شده است و به دلیل رشد جمعیت، حجم پرداخت یارانه‌ها به شدت افزایش یافته است. با این حال مطالعات موجود در این زمینه نشان می‌دهند با توجه به اهداف دولت در برنامه‌های توسعه و تخصیص میزان قابل توجهی از منابع کشور برای پرداخت یارانه در اشکال مختلف، میزان دستیابی به اهداف نسبتاً ناچیز بوده و با میزان منابع مصرف شده تناسبی ندارد (سلامی و سرایی‌شاد، ۱۳۸۹). نکته دیگر آن است که سازوکارهای فعلی تخصیص یارانه سبب شده یارانه لزوماً به اقشار هدف طرح یعنی تولیدکنندگان و مصرف‌کنندگان نهایی نرسد و بخشی از آن در اختیار گروه‌های دیگر زنجیره توزیع قرار گیرد و یا در طول زنجیره به هدر برود؛ بنابراین در این شرایط به‌رغم تلاش‌های دولت برای دستیابی به عدالت اجتماعی و فراهم‌آوردن فرصت‌های برابر برای همه اقشار جامعه، ضریب اصابت کاهش و اختلاف طبقاتی و نابرابری افزایش می‌یابد که منجر به تغییر شکاف فقر و ضریب جینی کشور می‌شود (مهرآرا و همکاران، ۱۳۸۹). مطابق گزارش سازمان برنامه و بودجه در سال ۱۳۹۷، مجموع هزینه‌هایی که دولت برای پرداخت یارانه آشکار (شامل بودجه‌ای و فرا بودجه‌ای) و پنهان متحمل شده برابر ۸۹۰ هزار میلیارد تومان بوده که تقریباً ۲,۲ برابر بودجه سالانه کشور در این سال بوده است. ابعاد ارقام تخمین زده شده نشان می‌دهد افزایش کارایی نحوه توزیع این منابع می‌تواند معیشت بخش بزرگی از جامعه را بهبود ببخشد (دمنه و همکاران، ۱۳۹۷). در واقع، با اصلاح این شیوه پرداخت یارانه، منابع زیادی در اختیار دولت قرار می‌گیرد که می‌تواند درباره نحوه بازتوزیع آن تصمیم‌گیری کند. در نتیجه به پایداری بودجه دولت و قطع یارانه از محل‌های ناپایدارکننده سیاست مالی می‌انجامد (فرج زاده و نجفی، ۱۳۸۳). بررسی اجمالی سازمان برنامه و بودجه از ابعاد کمی یارانه‌های آشکار و پنهان در نظام یارانه‌ای ایران، نشان می‌دهد ۱۹ درصد دهک دهم از یارانه کالاهای اساسی بهره‌مند شده و در این بین ۴ درصد از دهک اول نیز از این یارانه‌ها منتفع شده‌اند (دمنه و همکاران، ۱۳۹۷) که این خود نشان دهنده ناکارایی نحوه توزیع یارانه بین دهک‌ها است. در کنار همه این مسائل، تحریم‌های شدید وضع شده علیه جمهوری اسلامی ایران ضرورت اصلاح نظام یارانه‌ها و بهینه‌سازی تخصیص منابع را دوچندان کرده است. بنابراین پرداخت هدفمند یارانه‌ها به گروه‌های هدف از اهمیت بالایی برخوردار است و باید مورد توجه سیاستگذاران قرار گیرد. مطالعه و اصلاح یارانه پرداختی بر روی کالاهای اساسی آرد و نان و گندم به عنوان بخشی از کل یارانه‌ها می‌تواند در زمینه بهبود برنامه پرداخت یارانه‌ها و هدفگذاری دقیقتر بر روی اقشار فقیر راهگشا باشد.

در جدول ۱-۱ کالاهای مشمول یارانه در سال ۱۳۹۷ (سال مورد مطالعه) نشان داده شده است.

جدول ۱-۱ کالاهای مشمول یارانه در سال ۱۳۹۷

ردیف	گروه کالایی	نام کالا	ردیف	گروه کالایی	نام کالا
۱	کالاهای اساسی	گندم	۳	دارو	داروهای ساخته شده برای بیماران خاص، مزمن، صعب العلاج و داروهای مشمول یارانه
		آرد			واکسن
		نان			شیر خشک (اطفال و متابولیک)
					کیسه خون
۲	حامل‌های انرژی	بنزین	۴	نهادهای کشاورزی	کود شیمیایی (فسفات، پتاس)
		گازوئیل			
		نفت سفید			
		گاز مایع			
		نفت کوره			
		سوخت هوایی (ATK)			

ماخذ: تبصره (۲) ماده (۱۸) قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز

در این راستا، شناسایی اثرات رفاهی ناشی از اصلاح یارانه های پرداخت شده در کشور می تواند نقش مهمی در طراحی هرچه بهتر سیاست هدفمندی ایفا کند. با توجه به موارد مذکور، این پژوهش به دنبال آن است که با استفاده از داده‌های هزینه و درآمد خانوار به بررسی آثار رفاهی ناشی از اصلاح یارانه کالاهای اساسی، به‌عنوان جزئی از کل یارانه‌های پرداختی به کالاها و خدمات، در ایران طبق دو سناریو کاهش ۵۰ درصدی یارانه و حذف کامل یارانه‌ها بپردازد.

۳-۱- اهمیت و ضرورت پژوهش

نظام یارانه کالاهای اساسی در کشور به گونه‌ای است که اولاً به هر میزان استفاده از کالاهای اساسی یارانه تعلق می‌گیرد و بنابراین افرادی که مصرف بیشتری داشته باشند از یارانه بیشتری برخوردار میشوند و ثانیاً افرادی که در گروه هدف دریافت یارانه ها نیستند از یارانه بیشتری برخوردار میشوند. علاوه بر این، با توجه به اینکه تاکنون در پژوهش‌های صورت گرفته، تصویر روشنی از وضعیت و میزان پرداخت یارانه کالاهای اساسی در کشور ارائه نشده است، با برآورد میزان یارانه پرداخت شده برای کالاهای اساسی در استان‌های مختلف و شناسایی میزان برخورداری هر استان از یارانه‌ها می‌توان گام‌های بعدی را در خصوص کاهش ایجاد اختلال در کارکرد قیمت‌های نسبی و

اثرگذاری معیشتی و تولیدی برداشت. این موضوع در کنار محدودیت‌های درآمدی دولت در شرایط تحریم که نیازمند تخصیص بهینه منابع یارانه‌ای به سمت اقشار فقیر جامعه است بیانگر ضرورت انجام پژوهش می‌باشد. علاوه بر این، اصلاح شیوه کنونی پرداخت یارانه، این منابع در اختیار دولت قرار می‌گیرد و دولت می‌تواند درباره نحوه بازتوزیع آن تصمیم‌گیری کند و چنین امری می‌تواند به پایداری بودجه دولت و قطع یارانه از محل‌های ناپایدارکننده سیاست مالی کمک کند. همچنین، مشخص شدن میزان یارانه کالاهای اساسی و نحوه توزیع آن در کنار آگاهی از تبعات رفاهی اصلاح این یارانه‌ها می‌تواند حاوی دلالت‌های مهمی برای اصلاح روش‌های تخصیص و پرداخت یارانه باشد و به این طریق می‌تواند موجبات بهبود عدالت در کشور را فراهم آورد و سیاستگذار را در برنامه‌ریزی دقیق‌تر برای اصلاحات یارانه‌ای یاری کند.

۴-۱- اهداف پژوهش

هدف پژوهش حاضر، بررسی آثار رفاهی مستقیم اصلاح یارانه این کالاها و اطلاع از میزان تغییرات فقر، نابرابری و درآمد دولت در صورت اصلاح پنجاه درصدی یا حذف یارانه کالاهای اساسی می‌باشد. چنین امری نیازمند آگاهی از نحوه توزیع یارانه کالاهای اساسی در کشور به عنوان اطلاعات پیش‌نیاز برای هرگونه اصلاح در یارانه‌ها می‌باشد. بنابراین علاوه بر بررسی آثار رفاهی اصلاح یارانه کالاهای اساسی، نحوه توزیع آنها و میزان برخورداری هر فرد از یارانه‌ها نیز مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

۵-۱- سؤالات پژوهش

- ۱- اثرات رفاهی اصلاح یارانه کالاهای اساسی چیست؟
- ۲- پس از اصلاح یا حذف یارانه کالاهای اساسی، در صورت پرداخت جبرانی به اولین، دومین و سومین پنجک، درآمد دولت از محل اصلاح یارانه و بودجه مورد نیاز برای پرداخت یارانه چه تغییری خواهد کرد؟
- ۳- با کاهش یارانه کالاهای اساسی، فقر و نابرابری چه تغییری می‌کند؟

۶-۱- فرضیه پژوهش

۱. اصلاح یارانه کالاهای اساسی باعث کاهش رفاه سرانه خواهد شد.

۲. پس از اصلاح یا حذف یارانه کالاهای اساسی بودجه مورد نیاز دولت برای پرداخت یارانه‌ها کاهش خواهد یافت.

۳. پس از کاهش یارانه کالاهای اساسی، فقر افزایش یافته و نابرابری کاهش خواهد یافت.

۷-۱ جنبه‌های جدید بودن و نوآوری پژوهش

نوآوری پژوهش را می‌توان در این موارد دانست:

۱. تحلیل توزیعی (Incidence analysis) در مقیاس‌های کشوری و دهکی

۲. استفاده از خط فقر مجزا برای مناطق شهری و روستایی هر استان

۸-۱-۸- فنون و ابزارهای گردآوری اطلاعات

در این پژوهش برای بخش توصیفی با استفاده از روش کتابخانه‌ای، مطالعات و اسناد مرتبط گردآوری می‌شوند و برای انجام محاسبات از داده‌های هزینه و درآمد خانوار مرکز آمار ایران در سال ۱۳۹۷ استفاده می‌شود.

۹-۱-۹- قلمرو پژوهش

الف) قلمرو مکانی:

این پژوهش شامل استان‌های کشور ایران است.

ب) قلمرو زمانی:

پژوهش حاضر برای سال ۱۳۹۷ مورد بررسی خواهد گرفت.

ج) قلمرو موضوعی:

توسعه اقتصادی - اقتصاد بخش عمومی.

۱-۱-۱- تعریف مفاهیم

- یارانه: «یارانه می تواند به عنوان هرگونه کمک دولت به صورت نقدی یا غیر نقدی به تولیدکنندگان یا مصرف کنندگان تعریف شود که "دولت در ازای آن هیچ چیزی دریافت نمی کند، اما به منجر به بهبود یک عملکرد خاص توسط دریافت کننده می شود"» (کنگره ایالات متحده، کمیته مشترک اقتصادی^۳ (۱۹۷۲)). «چنین چیزی می تواند شامل پرداخت های انتقالی دولت که با هدف بهبود قدرت خرید مصرف کنندگان و حمایت از گروه های ضعیف درآمدی و یا کاهش هزینه های تولید برای تولیدکنندگان پرداخت می شوند نیز باشد» (کلمنترز و همکاران، ۱۹۹۵).
- کالاهای اساسی: به کالاهایی می گویند که جزء ارزاق حیاتی مردم است و رابطه نزدیکی با معیشت اقشار جامعه و سهم بالایی در سبد هزینه خانوارها دارد (ترگو، ۲۰۱۱). طبق فهرست کالاهای یارانه‌ای موضوع تبصره (۲) ماده (۱۸) قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز، کالاهای اساسی یارانه‌ای عبارت‌اند از: آرد، گندم و نان.
- شاخص فقر سرشمار: این شاخص نشان‌دهنده نسبت تعداد افراد فقیر به تعداد کل افراد جامعه است (خسروی‌نژاد، ۱۳۹۱)
- شکاف فقر: فاصله کلی (میانگین شکاف درآمدی) فقرا نسبت به خط فقر را نشان می‌دهد و به نوعی نمایانگر شدت و عمق فقر است. منظور از عمق فقر، انحراف درآمد شخص فقیر از خط فقر است و بنابراین جمع انحراف درآمد افراد از خط فقر می‌تواند شاخصی برای نمایش عمق فقر باشد (پژویان، ۱۳۷۵).
- نابرابری: در پژوهش حاضر، نابرابری بر اساس ضریب جینی بیان خواهد شد. پرکاربردترین معیار واحد نابرابری ضریب جینی است که بر اساس منحنی لورنز که خود یک منحنی تناوب انباشه^۵ است، توزیع یک متغیر خاص (به عنوان مثال، درآمد یا هزینه) را با توزیع یکنواختی که نشان دهنده برابری است مقایسه می‌کند. برای ساخت ضریب جینی، می‌توان درصد تجمعی خانوارها (از فقیر تا ثروتمند) را در

^۱U.S. Congress, Joint Economic Committee

^۲Trego

^۳Cumulative frequency curve

محور افقی و درصد تجمعی هزینه (یا درآمد) را در محور عمودی نمودار رسم کرد (هافتون و خاندکر،^۲ ۲۰۰۹)

- هزینه کل خانوار: جمع ارزش پولی کالا و خدمات مصرف شده به وسیله خانوار است و شامل مجموع هزینه های دخانی و خوراکی و غیرخوراکی خانوار می شود. در پژوهش حاضر با در نظر گرفتن فرض عدم پس انداز خانوار، هزینه خانوار همتای درآمد خانوار در نظر گرفته می شود.

۱۱-۱- جمع بندی

یارانه ها عمدتاً برای کمک به اقشار ضعیف وضع می شوند. اما وضعیت کنونی نظام یارانه در ایران به گونه ای است که هر میزان مصرف از کالاهای اساسی مشمول دریافت یارانه می شود و عموماً افراد ثروتمند به علت مصرف بیشتر از یارانه بیشتری بهره مند می شوند که این مساله با اهداف عدالت اجتماعی در تضاد کامل قرار دارد. همچنین در شرایط تحریم های شدید اقتصادی و افزایش نرخ ارز، بهینه سازی پرداخت های دولت به ضرورتی انکارناپذیر تبدیل شده است. به همین منظور، آثار رفاهی اصلاح یا حذف یارانه کالاهای اساسی در پژوهش حاضر بررسی خواهد شد. چرا که شناسایی این آثار علاوه بر ایجاد امکان اصلاح نظام یارانه در بخش کالاهای اساسی، می تواند نقش مهمی در تصمیم گیری دولت ها در مورد چگونگی انجام این اصلاحات داشته باشد. رویکرد مورد استفاده در این پژوهش، رویکرد نهایی است. در این رویکرد به غیر از تغییر قیمت، سایر عوامل تعیین کننده رفاه یا درآمد دولت ثابت خواهند ماند. علاوه بر این، مصرف کل به عنوان همتای درآمد خانوار و نتیجتاً سطح رفاه آن در نظر گرفته می شود و با فرض عدم پس انداز خانوار مواجه خواهیم بود.

در این راستا در پژوهش حاضر با استفاده از مدل ورمه و آزار (۲۰۱۲)، تحلیل توزیعی یارانه ها در مقیاس کشوری و دهکی انجام خواهد شد و سپس تغییرات رفاه سرانه، فقر، شکاف فقر، نابرابری، درآمد دولت و بودجه دولت پس از انجام اصلاحات تحت دو سناریو مورد بررسی قرار خواهند گرفت.

فصل دوم:

ادبیات موضوع و پیشینه پژوهش

در اقتصاد دو رویکرد متفاوت برای محاسبه تغییرات رفاه وجود دارد. رویکرد اول معتقد به قابلیت اندازه‌گیری رفاه با استفاده از ویژگی‌های فیزیولوژیکی است و رویکرد دوم معتقد به اندازه‌گیری تغییرات رفاه بر اساس یک معیار مشخص از جمله پول است. رویکرد مورد استفاده در پژوهش حاضر بر دیدگاه دوم استوار است. به همین جهت در ابتدا معرفی مختصری از شاخص‌های مختلف رفاهی مشتق شده از این رویکرد خواهد شد و سپس به بررسی ادبیات یارانه‌ها پرداخته خواهد شد. به طور کلی یارانه‌ها از ابزارهای مهم حمایتی دولت‌ها هستند که برای حمایت از مصرف‌کنندگان؛ تولیدکنندگان و صادرکنندگان پرداخت می‌شود و آن دسته از کمک‌های دولتی است که اولاً مصرف‌کنندگان را قادر به خریداری کالاها و خدمات در قیمت‌های پایین‌تر از قیمت‌های بازار می‌کند و ثانیاً درآمد تولیدکنندگان را در مقایسه با حالت بدون مداخله افزایش می‌دهد (یا هزینه‌های تولید را کاهش می‌دهد). اما باید توجه داشت که پرداخت عمومی یارانه‌ها هزینه سنگینی بر دولت‌ها تحمیل کرده و بسیاری از کشورها به سوی اصلاحات یارانه‌ای حرکت کرده‌اند. با این حال اصلاح یارانه‌ها با توجه به تحت تاثیر قرار دادن منافع گروه‌های ذینفع دارای تبعاتی است که به دقت باید مورد بررسی قرار گیرند. لذا پس از بررسی موضوع یارانه‌ها، ملاحظات اجرای موفقیت آمیز سیاست اصلاحات مورد بررسی قرار خواهد گرفت و در پایان به بررسی مطالعات انجام شده در زمینه اصلاح یارانه‌ها پرداخته خواهد شد.

۲-۲- اندازه‌گیری رفاه

اقتصاد رفاه با استفاده از تئوری مطلوبیت در اقتصاد خرد آغاز می‌شود. اقتصاد رفاه مجموعه روش‌هایی است که چگونگی تأثیر تخصیص منابع و کالاها بر رفاه اجتماعی را با استفاده از تکنیک‌های اقتصاد خرد محاسبه می‌کند. به تعریفی دیگر، اقتصاد رفاه ابزاری است که تأثیر سیاست‌های اتخاذ شده توسط دولت بر رفاه شهروندان یک جامعه را می‌سنجد. اقتصاد رفاه تلاش می‌کند گزاره‌هایی را تنظیم کند که ما را قادر سازد بیان کنیم که رفاه اجتماعی در یک وضعیت اقتصادی بیشتر یا کمتر از وضعیت دیگر است (وینچ^۷ و میشان، ۱۹۶۹). در واقع سوال اصلی اقتصاد رفاه این است که "کدام ساختار بازار و کدامین ترتیب منابع اقتصادی در بین افراد و فرآیندهای تولیدی، مجموع مطلوبیت دریافتی توسط همه افراد را به حداکثر می‌رساند یا کل مازاد مصرف‌کننده و تولید

^۷winch

کننده را در همه بازارها به حداکثر می‌رساند؟ " . از نظر عملی، اقتصاددانان رفاه می‌کوشند ابزاری را برای هدایت سیاست‌های عمومی برای دستیابی به نتایج سودمند اجتماعی و اقتصادی برای همه جامعه فراهم کنند. با این حال، اقتصاد رفاه یک مطالعه ذهنی است که بستگی زیادی به فرضیات انتخابی در مورد چگونگی تعریف، اندازه‌گیری و مقایسه رفاه برای افراد و کل جامعه دارد. رویکرد پیگویی که به رویکرد قدیم اقتصاد رفاه مشهور است و رویکرد پارتویی که به رویکرد جدید اقتصاد رفاه معروف است، دو رویکرد مهم در اقتصاد رفاه هستند. تفاوت این دو رویکرد در دیدگاه آنها نسبت به مقوله مطلوبیت نهفته است. اقتصاد رفاه پیگویی بر مبنای مطلوبیت عددی و اقتصاد رفاه پارتویی بر مبنای مطلوبیت ترتیبی بنا نهاده شده‌اند. در اقتصاد رفاه پیگویی که بر اساس تئوری مطلوبیت نهایی نزولی به وجود آمده است، افراد به دنبال کسب حداکثر مطلوبیت از طریق انتخاب گزینه‌های مصرفی خود هستند و تعاملات خریداران و فروشندگان از طریق قوانین عرضه و تقاضا در بازارهای رقابتی، مازاد مصرف کننده و تولید کننده را به همراه دارد.

به طور معمول رفاه عبارتست از سطح خشنودی یک گروه خاص که گاهی اوقات نیز به عنوان مجموع مطلوبیت فردی در نظر گرفته می‌شود. این سطح خشنودی تحت تاثیر شرایط و عواملی از جمله افزایش یا کاهش درجه باز بودن یک بازار و تغییر در قیمت‌های نسبی دچار تغییر خواهد شد. چرا که در هنگام وقوع تغییرات اقتصادی نقطه تعادل فرد از یک نقطه به نقطه‌ای دیگر جابجا خواهد شد و این اتفاق به صورت جابجا شدن از یک منحنی بی‌تفاوتی به منحنی دیگر نمود پیدا می‌کند. به طور کلی تغییر در سطح رفاه به وسیله محاسبه تغییرات در سطح مطلوبیت محاسبه می‌گردد و درست از همین نقطه، تفاوت دو سنت متداول در علم اقتصاد برای محاسبه تغییرات رفاهی نمایان می‌شود. سنت اول که توسط اجورث بنیان نهاده شده و پس از آن در ادبیات اقتصاد شادی و اقتصاد چشم انداز تکمیل شده، معتقد است رفاه (یا به طور معادل، خوشبختی و شادی) با استفاده از پرسشنامه‌هایی ذهنی و یا به صورت فیزیولوژیکی و از طریق دستگاه‌های خاصی قابل اندازه‌گیری است. با این حال سنت دوم که توسط فیشر مطرح شده معتقد است مطلوبیت، یک عدد غیر قابل مشاهده است و تغییرات رفاهی باید به وسیله یک شاخص قابل اندازه‌گیری مانند پول محاسبه گردد. ایده‌ای که توسط او مطرح می‌شود این است که هرگونه تغییر اقتصادی از جمله تغییرات قیمت‌های نسبی که موجب کاهش رفاه فرد می‌شود را می‌توان با انتقال میزان مشخصی پول به یک فرد جبران نمود. نویسه‌ی حاضر، بر سنت دوم اندازه‌گیری رفاه متمرکز خواهد بود و متعاقب آن به بررسی معیارهای رفاهی مشتق شده از این سنت خواهد پرداخت.